

אריסטוקרטיה רבנית או נפוטזים

שי פינקלשטיין, רב קהילת ניצנים

ספרי דברים פרשת נצבים פסקא שה

רבי נתן אומר היה משה מתעצב בלבן שלא עמד אחד מבניו אמר לו הקדוש ברוך הוא במה אתה מתעצב בלבך שלא עמד אחד מבניך והלא בני אהרן אחיך כאילו בניך הם אף אדם שאני מעמיד על ישראל ילך ועמדם על פתחו של אלעזר, משל למה הדבר דומה למלך בשר דם שהיה לו בן ולא היה ראוי למלכות נטל המלכות ממנו ונתנו לבן אוהבו אמר לו אף על פי שנתתי לך גדולה לך ועמדם על פתחו של בני כך אמר הקדוש ברוך הוא ליהושע אף על פי שנתתי לך גדולה לך ועמדם על פתחו של אלעזר שנאמר +במדבר כז כא+ ולפני אלעזר הכהן יעמוד.

מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק ל והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך שאילו היתה תורה ירושה לך היה אדם מורישה לבנו ולבן בנו ולבן אחותו עד סוף כל הדורות. שכן מצינו במשה בשעה שהיה סבור שבניו עומדים תחתיו מהו אומר ויאמר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר [וגו'] אשר יצא לפניו (במדבר כ"ז ט"ז וי"ז). בא וראה מה (המקרא) [המקום] משיבו קח לך את יהושע (שם י"ח):

מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק יז התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך כיצד בשעה שראה משה רבינו [את בניו] שאין בהן תורה שיעמדו בנשיאות אחרינו נתעטף ועמד בתפלה. אמר לפניו רבונו של עולם הדיעני את מי יכנס את מי יצא בראש כל העם הזה שנאמר וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו (במדבר כ"ז ט"ז וי"ז). אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה משה קח לך את יהושע

ילקוט שמעוני תורה פרשת פינחס [המתחיל ברמז תשעא] לפי שהיה משה סבור שבניו יורשיו מקומו ונוטליו שררותו התחיל מבקש מאת הקדוש ברוך הוא יפקד ה', אמר לו הקדוש ברוך הוא משה לא כמו שאתה סבור אין בניך יורשין את מקומך אתה יודע שהרבה שרתך יהושע והרבה חלק לך כבוד והוא היה משכים ומעריב בבית הועד שלך לסדר הספסליו ופורס את המחצלאות הוא יטול שררות לקיים מה שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה, קח לך את יהושע

במדבר רבה (וילנא) פרשת פינחס פרשה כא סימן יד יד [כז, טו - טז] וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות, כל מי שמבקש צרכי צבור כאלו בא בזרוע, יפקד ה' מה ראה לבקש הדבר הזה אחר סדר נחלות אלא כיון שירשו בנות צלפחד אביהו אמר משה הרי השעה שאתבע בה צרכי אם הבנות יורשות בדין הוא שירשו בני את כבודי אמר לו הקדוש ברוך הוא (משלי כז) נוצר תאנה יאכל פריה בניך ישבו להם ולא עסקו בתורה יהושע הרבה שרתך והרבה חלק לך כבוד והוא היה משכים ומעריב בבית הועד שלך הוא היה מסדר את הספסלים והוא פורס את המחצלאות הואיל והוא שרתך בכל כחו כדאי הוא שישמש את ישראל שאינו מאבד שכרו קח לך את יהושע בן נון לקיים מה שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה.

שמות פרק מ

(טו) ומשחת אתם באשך משחת את אביהם וכהגו לי וְהִיְתָה לְהִיִּת לָהֶם מְשַׁחְתָּם לְכַהֲנֵת עוֹלָם לְדוֹרָתָם: (טז) וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה יְקֹוֹק אֱתָו כֹּן עָשָׂה:

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף קג עמוד א-קג עמוד ב
 ת"ר: בשעת פטירתו של רבי, אמר: לבני אני צריך, נכנסו בניו אצלו. אמר להם: הזהירו בכבוד אמכם; נר
 יהא דלוק במקומו, שולחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה; יוסף חפני, שמעון אפרתי,
 הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי... שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא, חנינא בר חמא יושב בראש.
 שמעון בני חכם. מאי קאמר? הכי קאמר: אף על פי ששמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא. אמר לוי:
 צריכא למימר? אמר רבי שמעון בר רבי: צריכא לך ולמטלעתך. מאי קשיא ליה? הא קרא קאמר: ואת
 הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור. ההוא ממלא מקום אבותיו הוה, ורבן גמליאל אינו ממלא מקום
 אבותיו הוה. ורבי מאי טעמא עבד הכי? נהי דאינו ממלא מקום אבותיו בחכמה. ביראת חטא ממלא
מקום אבותיו הוה.

רמב"ם הלכות כלי המקדש פרק ד הלכה כ
 כשימות המלך או כהן גדול או אחד משאר הממונים מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו, וכל הקודם
 לנחלה קודם לשררות המת, והוא שיהיה ממלא מקומו בחכמה, או ביראה אף על פי שאינו כמותו
 בחכמה שנאמר במלך הוא ובניו בקרב ישראל, מלמד שהמלכות ירושה והוא הדין לכל שורה שבקרב
ישראל שהזוכה לה זוכה לעצמו ולזרעו.

רמב"ם הלכות מלכים פרק א הלכה ז
 כשמעמידין המלך מושחין אותו בשמן המשחה, שנאמר ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו
 וישקהו, ומאחר שמושחין המלך הרי זה זוכה לו ולבניו עד עולם, שהמלכות ירושה שנאמר למען יאריך
 ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל, הניח בן קטן משמרין לו המלוכה עד שיגדיל, כמו שעשה
 יהוידע ליואש, וכל הקודם בנחלה קודם לירושת המלוכה, והבן הגדול קודם לקטן ממנו, ולא המלכות
 בלבד אלא כל השררות וכל המינויים שבישראל ירושה לבנו ולבן בן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן
ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה. היה ממלא ביראה אף על פי שאינו ממלא בחכמה מעמידין אותו
במקום אביו ומלמדיו אותו. וכל מי שאין בו יראת שמים אף על פי שחכמתו מרובה אין ממנין אותו
למינוי מן המינויים שבישראל, כיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד
עולם, שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם, ולא זכה אלא לכשרים שנאמר אם ישמרו בניך בריתי, אף על
פי שלא זכה אלא לכשרים לא תכרת המלוכה מזרע דוד לעולם, הקדוש ברוך הוא הבטיחו בכך שנאמר
אם יעזבו בניו תורתיו ובמשפטי לא ילכו ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם וחסדי לא אפיר מעמו.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כז עמוד ב
 אמרי: עד כמה נצעריה וניזיל? בראש השנה אשתקד צעריה, בבכורות במעשה דרבי צדוק צעריה, הכא
 נמי צעריה, תא ונעבריה! מאן נוקים ליה? נוקמיה לרבי יהושע? בעל מעשה הוא; נוקמיה לרבי
 עקיבא? דילמא עניש ליה, דלית ליה זכות אבות; אלא נוקמיה לרבי אלעזר בן עזריה, דהוא חכם והוא
 עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם - דאי מקשי ליה מפרק ליה, והוא עשיר - דאי אית ליה לפלוחי לבי
 קיסר אף הוא אזל ופלח, והוא עשירי לעזרא - דאית ליה זכות אבות ולא מצי עניש ליה.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק ד
 ומעשה בתלמיד אחד שבא ושאל את רבי יהושע תפלת הערב מהו א"ל רשות בא ושאל את ר"ג תפלת
 הערב מהו א"ל חובה א"ל והא רבי יהושע אמר לי רשות א"ל למחר כשאכנס לבית הוועד עמוד ושאל
 את ההלכה הזאת למחר עמד אותו תלמיד ושאל את ר"ג תפלת הערב מהו א"ל חובה א"ל והא ר'
 יהושע אמר לי רשות אמר ר"ג לר' יהושע אתה הוא אומר רשות א"ל לאו א"ל עמוד על רגליך ויעידו בך
 והיה ר"ג יושב דורש ורבי יהושע עומד על רגליו עד שריננו כל העם ואמרו לרבי חוצפית המתורגמן
 הפטר את העם אמרו לרבי זינן החזן אמור התחיל ואמר התחילו כל העם ועמדו על רגליהם ואמר לו
 [נחום ג יט] כי על מי לא עברה רעתך תמיד הלכו ומינו את ראב"ע בשיבה בן שש עשרה שנה ונתמלא
 כל ראשו שיבות והיה ר"ע יושב ומצטער ואמר לא שהוא בן תורה יותר ממני אלא שהוא בן גדולים יותר
ממני אשרי אדם שזכו לו אבותיו אשרי אדם שיש לו יתד במי להיתלות בה וכי מה היתה יתדתו של
ראב"ע שהיה דור עשירי לעזרא.

שולחן ערוך יורה דעה הלכות תלמוד תורה סימן רמה סעיף כב
 לז' ומי שהוחזק לרב בעיר, אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה, אין להורידו מגדולתו אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו (ריב"ש סימן רע"א). לח' אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים, כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת. (רמב"ם פ"א מהלכות מלכים). ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב, או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם, (כל בו). לט' אבל כל שקבלו הקהל עליהם, מן וכל שכן אם עשו (יג) ברצון השררה, אין לשום גדול בעולם להשתרר עליו ולהורידו (שם בריב"ש).

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן יב
היוצא לנו מזה לענין ולנידון שלפנינו אי אין רוב הציבור מסכימים עליו להיות להם לרב ותופס ישיבה וכדומה אין לו להשתרר עליהם מטעם נחלת אבותיו כלל, ומ"ש הרמ"א ביו"ד ססי' רמ"ה בניו קודמים נמי אהחזיק עצמו בשררה [קאין] אבל לא אהוראה ורבנות, אך אי הציבור הסכימו עליו אפילו יהיה טעמם משום שרוצים לעשות נחת רוח לרובם זצ"ל ומשום דאית לי זכות אבות פשיטא דזה המנגדו שלא כדן עושה ומצער הציבור ועתיד ליתן את הדין, ואפילו יהיה גדול הרבה ממנו מ"מ הלא ר"ע ור' יהושע היו גדולים מראב"ע ואפ"ה מנוהו לראב"ע נשיא מפני שר"ע לא היה לו זכות אבות ור' יהושע היה בר פלוגתא דר"ג, ש"מ כיון דראב"ע היה ראוי להיות נשיא על כל ישראל זולת איזה חכמים שהיו גדולים ממנו בתורה ומיהו בשארי מילי היה הוא עדיף מינייהו אין ראוי שיפסידו כל ישראל מפני ב' וג' אלו, וה"נ בכל עיר ועיר אין החיוב שיהיה הממונה פרנס על הציבור גדול מכל לומדי העיר דוקא כי לפעמים הוא מרוצה לציבור ולא החכמים האלו אעפ"י שהם גדולים מזה בתורה, כיון שעכ"פ לכל הציבור ראוי זה להיות מנהיג לא יפסידו הם עבור ב' לומדים אלו, ואי ח"ו עבדי שלא כדן ודתה"ק להביא הדבר בפלילים ענשם חרוץ ולא אקוה זה ח"ו, וה' ישפות שלומם, וירם קרן לעמו, ויהי עלינו נועמו,

שו"ת דעת כהן (ענייני יורה דעה) סימן ד
שהלכה רווחת היא. שכל המנויים שבישראל בעניני עבודה"ק = עבודות הקודש = זוכים במנויים לכל ימיהם. ומזכים אפילו ליורשיהם אחריהם. הקרוב קרוב קודם. בדין ירושה, והוא דבר מוסכם בפוסקים ע"פ הספרי דברי הרמב"ם בה' כהמ"ק פ"ד, ויוצא מכלל זה רק משוח מלחמה, דאיתא ע"ז מקרא מיוחד שאינו מוריש לבניו, אבל כל מנויים למדים מכה"ג,

שו"ת יביע אומר חלק ז - חושן משפט סימן ט
 הנה בשו"ת שערי דעה ח"א (סי' קמח) נשאל בגדול אחד שצוה לבניו קודם פטירתו להדפיס כתבי הקדש שלו, ויש ביניהם בכור ופשוטים, האם הבכור נוטל פי שנים מהריוח שיגיע מן החבורים לאחר הדפסתם והפצתם. והרה"ג השואל האריך להוכיח שהזכות שהיתה למחבר לפרסם דבריו ברבים יכול להורשה לבניו, והבכור נוטל פי שנים וכו', והגהמ"ח כתב לחלוק על זה, שאפילו לרבא דמסיק בקידושין (לב ב) דתורה דיליה היא, דכתיב ובתורתו יהגה יומם ולילה, היינו דוקא לענין שהרשות בידו למחול על כבוד תורתו, אבל ברור שאין בידו למכור וליתנה לאחר. כדאמרין בסוטה (כא א) מדכתיב אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בן יבחו לו. ועיקר הדבר איננו דררא דממונא כלל, כדאמרין בנדרים (לז א) מה אני בחנם אף אתם בחנם, וכן פסק הרמב"ם (בפ"א מהל' ת"ת ה"ז). וא"כ איך יהיה זה בכלל אשר ימצא לו האמור לענין בכור וכו'. וכל זה פשוט לפע"ד.

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן ע
 חכם שהוחזק לרב בלי מינוי אם רשאים להורידו כ"ח אייר תשל"ח מע"כ ידידי הרה"ג מוהר"ר שמחה עלבערג שליט"א בעהמ"ח ספר שלמי שמחה ג' חלקים ועורך ירחון הפרדס שלום וברכה.
 הנה בדבר חכם גדול אחד שהחזיק באיזה קהל ומקום לנהוג עניני הרב הנהוגין בביה"מ = בבית המדרש = חשוב הרבה שנים ודרש שם כל הצריך וגם למד שם בשיעורים קבועים, אך היה כל זה שלא במינוי אבל הכל ידעו מזה גם מהגבאים הממונים מהקהל במשך השנים הרבות שהיו מי שהיו ולא אמרו כלום, פשוט לע"ד שנחשב הרב דקהל ההוא משני טעמים. חדא ממה שכתוב ברמ"א יו"ד סימן רמ"ה בסעי' כ"ב מי שהוחזק לרב בעיר אפילו החזיק בעצמו באיזה שררה אין להורידו מגדולתו אף על פי שבא לשם אחר גדול ממנו, והוא מריב"ש סימן רע"א ד"ה שנית והובא מקצת דבריו בהגר"א ס"ק ל"ז

עין שם, ולא שייך זה ללמוד תורה שכתב הרמ"א ברישא שהוא רק למוד התורה גמ' והלכות, וג"כ הוא רק בגדול כמוהו או בערך כמוהו ללא פחותים במדרגתם כמפורש שם אם הוא גדול וראוי לכך, אבל בשאר ענינים לדרוש לפני הקהל וכדומה בענינים השייכים לרב הקהל בין עניני פרנסה בין עניני כבוד אין רשאים לסלק ולמנות לאחר ולא רב אחר רשאי לבא בגבולו. ושנית מה שהיה שם הרבה שנים וכל הקהל הכירו אותו להרב ולא אמרו לו שאין לו זכות הרבנות בקהלה אלא מחמת שעדיין לא קבלו עליהם שום רב מחמת שאין להם מעות לשלם לרב הם מניחים לו לנהוג בדברים אלו כרב אבל בכל עת ושעה שיוכלו ליקח רב יקחו אותו ואף בלא שכר כשיבא אחר וירצו בו מאיזה טעם יקחוהו, יש להחשיב זה כקבלה ואין רשאים ליקח אחר אף שהיה חכם זה מתנהג ומוחזק בדברים אלו דרבנות בלא שכר ואם יש להקהל איזו טענות לסלק ולמנות אחר צריכין לתבוע בדין. והנני ידידו, משה פיינשטיין.

שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן קכח ד"ה מ"מ הדבר
מ"מ הדבר פשוט דבמקום הבן אין החתן יורש כלום, ואף דמבואר בתשובת הרי בשמים תנינא סי' כ"ו בשמש הקהל שנפטר והחזיק אחריו חתנו בשמשות ג' שנים ובן המשמש לא ערער כלום, ואח"כ התחיל הבן לערער שהחזקה שייך לו, והשיב דאחרי שחתנו שימש ג' שנים והבן לא ערער מחל לו החזקה, והובא ג"כ בס' משמרת שלום יו"ד סי' רמ"ה, מ"מ נדון כדידן אינו דומה לזה כיון שמעל' קבל בתחלה כתב הרבנות ע"י אסיפת הקהלה וגיסו הרב שליט"א לא נקרא לשם בתור רב, ולא ה' עדיין זמן מספיק כדי להחזיק ברבנות, ובלא"ה אין אנו צריכים לזה כיון שמעל' נתקבל כבר, אלא שענין המכתב שכ' כבודו שאין בדעתו לבא עוד, קשה לי לברר מכאן עד שאשמע מה בפ"י כב' גיסו בענין זה, וגם אם ה' איזה גילוי דעת מהקהלה אח"כ לקבלו, כי אולי הגיע גם לאזנם השמועה שאין בדעת כב' מעל' לבא, מ"מ לא אכריע בנקודה הזאת הצריכה לבון.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן נג סעיף כה
ש"צ שהזקין (פד) ורוצה למנות בנו לסייעו לפרקים, אף על פי לב שאין קול בנו (פה) ערב כקולו, אם ממלא מקומו בשאר דברים, מ' בנו קודם לכל אדם לג ואין הצבור יכולין למחות בידו. (תשובת רשב"א סי' ט' /ש').

מגן אברהם סימן נג
ואין הציבור יכולין למחות. ומיירי שקבלוהו לש"ץ כל ימי חייו וא"כ בודאי ע"ד כן התנה שאם לפעמים לא יוכל להתפלל שימנה אחר לסייעו וא"כ בנו קודם ועוד שאפי' לא ה' האב ראוי לכך שורת הדין שבנו קודם שמנהג המקום ה' שם שהבנים מתמנים תחת האבות וכלל גדול אמרו בכל המינויים שהבן קד' ואפי' בכ"ג ואפי' יש אחרי' גדולים ממנו עכ"ל הרשב"א סי' ש' וכ"ה בספרי שכל המנויין בניהן קודמין וכ"כ בכה"ג ורשד"ם בי"ד סי' פ"א כ' דבחכם הממונה להרביץ תורה או לדין לא אמר' כך עכ"ל, ובס' י"מ מח"ד ח"ב פי"ט דכל המינויין שהם כתר תורה אין בניהם קודמין רק מהלל הנשיא ואילך נהגו שבניהם קודמין ע' פ' י"ג דכתוב'.

תלמוד בבלי מסכת יומא דף עב עמוד ב
אמר רבי יוחנן: שלשה זירים הן; של מזבח ושל ארון ושל שלחן. של מזבח - זכה אהרן ונטלו, של שלחן - זכה דוד ונטלו, של ארון - עדין מונח הוא. כל הרוצה ליקח - יבא ויקח. שמא תאמר פחות הוא - תלמוד לומר בי מלכים ימלכו.